

BEZPIECZEŃSTWO W EDUKACJI:
PERSPEKTYWA UCZNIĄ. PRZEGLĄD
BADAŃ I PRZEPISÓW PRAWNYCH
DOTYCZĄCYCH AGRESJI W SZKOLE

SAFETY AND SECURITY IN EDUCATION:
A STUDENT'S PERSPECTIVE. A REVIEW
OF RESEARCH AND LEGAL REGULATIONS
REGARDING THE AGGRESSION IN SCHOOL

MALWINA DANKIEWICZ
Uniwersytet Jagielloński

ABSTRACT

The article presents the problem of safety and security in school from the perspective of a student. The scope of the phenomenon and the types of aggression and violence experienced by students from their peers and teachers were described. Psychological and sociological research showing the general upward trend of aggressive behavior and violence, as well as student rights to the protection and regulating its functioning in school were presented. It was indicated the necessity of system solutions for dealing with the phenomena of aggression and violence in schools and the need for the introduction of prevention programs in schools.

KEYWORDS: safety and security in education, school aggression and violence, student rights, school-based prevention program

ABSTRAKT

W artykule przedstawiono problem bezpieczeństwa w szkole z perspektywy ucznia. Określono zakres zjawiska oraz opisano rodzaje agresji i przemocy, jakich doświadczają uczniowie ze strony swoich rówieśników i nauczycieli. Przedstawione zostały badania psychologiczne i socjologiczne wykazujące generalny trend wzrostowy zachowań agresywnych i przemocy oraz prawa ucznia mające na celu jego ochronę oraz regulujące jego funkcjonowanie w szkole. Wskazano na konieczność systemowych rozwiązań dotyczących radzenia sobie ze zjawiskami agresji i przemocy w szkole oraz potrzebę wprowadzania programów profilaktycznych do szkół.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo w edukacji, agresja i przemoc w szkole, prawa ucznia, szkolny program profilaktyczny

AGRESJA RÓWIEŚNICZA W ŚWIETLE BADAŃ

Agresywne zachowania dzieci i młodzieży są jednym z najczęściej dyskutowanych problemów, również w mediach – począwszy od wulgarnego słownictwa, poprzez obmawianie kolegów, wyszydzanie, izolowanie, zastraszanie, aż do zachowań przestępczych, jak gwałty, znęcanie się fizyczne i zabójstwa. Do niedawna wbrew doniesieniom mediów agresja i przemoc w polskich szkołach nie wzrastały gwałtownie. Cykliczne badania prowadzone przez Uniwersytet Warszawski na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej w latach 1997, 2003 i 2007¹ oraz badania CBOS dla programu „Szkoła bez Przemocy”² przeprowadzone w latach 2006 i 2011, w których wzięli udział uczniowie ze szkół w całym kraju, nie wykazywały znaczącego narastania tego zjawiska aż do 2011 roku. W niektórych kategoriach zachowań agresywnych zanotowano nawet lekki spadek, np. zmniejszyła się liczba przypadków przemocy fizycznej wśród uczniów. Natomiast w niewielkim stopniu wzrósł poziom przemocy werbalnej, relacyjnej i wymuszeń o charakterze niematerialnym.

Badania dla MEN (po raz pierwszy jeszcze dla Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu), zostały przeprowadzone na ogólnopolskiej próbie

1 K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997-2003*, CMPPP, Warszawa 2005. K. Ostrowska, *Zachowania agresywne uczniów. Badania porównawcze 1997-2003-2007*, Warszawa 2007, <http://www.ore.edu.pl/s/274> (08.03.2015).

2 A. Giza-Poleszczuk, A. Komendant-Brodowska, A. Baczko-Dombi, *Przemoc w szkole. Raport 2006 i 2011*, CBOS.

uczniów, przy czym w 1997 roku w badaniu wzięło udział 2567 uczniów, w 2003 roku – 1611 uczniów, a w 2007 roku – 2141 uczniów. Lista agresywnych zachowań uczniów obejmowała 41 różnych form zachowań agresywnych zakwalifikowanych do 6 kategorii: agresja i przemoc fizyczna, agresja i przemoc werbalna, agresja i przemoc psychiczna, agresja i przemoc przeciw rzeczom, agresja z użyciem broni, agresja i przemoc seksualna oraz pozostałe (inne zachowania znamionujące objawy nieprzystosowania społecznego i demoralizacji). Najbardziej rozpowszechnioną formą agresji w szkole i poza szkołą we wszystkich trzech badaniach okazała się agresja werbalna, której częstość wzrosła w 2007 roku przy jednoczesnym spadku częstości innych form, następnie samoagresja oraz agresja i przemoc wobec nauczycieli. W kolejnych latach nastąpił wyraźny spadek agresji i przemocy fizycznej. Tradycyjne zachowania niesubordynacji uczniowskiej, takie jak zaczepianie i popychanie, utrzymywały się na podobnym poziomie, natomiast wzrosła liczba osób przejawiających zachowania o charakterze agresji poważnej i niebezpiecznej, niejednokrotnie wyczerpującej znamiona czynu karalnego, np. z użyciem broni i innych narzędzi, najczęściej poza szkołą. Zwiększyła się liczba uczniów stosujących agresję psychiczną i przeciw rzeczom. Zwiększył się także udział dziewcząt w ogólnej populacji osób zachowujących się agresywnie: dziewczęta częściej aprobowały agresję psychiczną, same też częściej jej doświadczały, natomiast chłopcy stali się bardziej liberalni wobec agresji fizycznej, a także częściej ją stosowali. Generalnie im wyższy poziom kształcenia, tym większa była liczba uczniów przejawiających agresję, wzrastała też liczba różnych form agresji. Mimo spadku liczby osób przyznających się do różnych czynów agresywnych, nie można mówić na podstawie tych badań o spadku liczby zachowań agresywnych, ponieważ mniejsza liczba sprawców dokonywała w 2007 roku większej liczby czynów.

W badaniach CBOS na pytania ankietowe dotyczące głównie doświadczenia różnych rodzajów przemocy odpowiedziało 3169 uczniów ze 150 wylosowanych szkół. Wszystkie rodzaje przemocy zakwalifikowano do 8 typów: przemoc fizyczna, groźna przemoc fizyczna, przemoc werbalna, przemoc relacyjna, zmuszanie, przemoc materialna, cyberprzemoc i przemoc seksualna. Najbardziej rozpowszechnioną formą przemocy w szkołach okazała się przemoc słowna (werbalna) – doznało jej aż 63% uczniów. Oznacza to, że niemal dwie trzecie uczniów było obrażanych, poniżanych czy wyśmiewanych. Badania wykazały, że 33% uczniów doświadczyło

przemocy fizycznej pod postacią umyślnego przewrócenia lub pobicia, a 7% uczniów dotknęła groźna przemoc fizyczna (z użyciem niebezpiecznych narzędzi, powodujących obrażenia ciała). Przemoc relacyjna, polegająca na manipulowaniu relacjami społecznymi ucznia w taki sposób, żeby zrobić mu przykrość (np. rozpowszechnianie szkodliwych, kłamliwych plotek, odtrącanie i wykluczanie z grupy), dotknęła 41% uczniów. Najbardziej rozpowszechnioną formą przemocy materialnej okazały się kradzieże – 13% uczniów w 2011 roku zostało ich ofiarami. Ogółem z przemocą materialną, taką jak uszkodzenie, niszczenie, kradzież przedmiotów lub wymuszenia o charakterze finansowym, zetknęło się 20% uczniów biorących udział w badaniu. Zjawisko cyberprzemocy (inaczej: przemocy cyfrowej, agresji elektronicznej) definiowane jest przez autorów badań jako przemoc z użyciem technologii informacyjnych i komunikacyjnych, przede wszystkim internetu i telefonii komórkowej. Podstawowe formy zjawiska wymieniane przez nich to: nękanie, straszenie, szantażowanie z wykorzystaniem sieci, publikowanie lub rozsyłanie ośmieszających, kompromitujących informacji, zdjęć i filmów w sieci oraz podszywanie się pod kogoś wbrew jego woli. Tego rodzaju przemocy doświadczyła jedna piąta uczniów (19%). Uczniowie badani byli również pod kątem przemocy seksualnej w szkole. Odpowiadali na cztery pytania: czy byli podglądani w toalecie, czy próbowano ich obnażyć lub rozebrać oraz czy ktoś usiłował ich pocałować lub dotykać w sposób seksualny. Jeden na siedmiu uczniów (14%) doświadczył co najmniej jednej z form przemocy seksualnej, przy czym 3% spośród nich doświadczyło trzech lub czterech z jej form, np. byli zarówno podglądani, jak i ktoś próbował ich rozebrać, obnażyć, pocałować lub dotykać w sposób seksualny wbrew ich woli. Kolejnym badanym rodzajem przemocy było dręczenie lub prześladowanie szkolne definiowane na użytek badania jako wielokrotna przemoc psychiczna (np. obrażanie, wyśmiewanie, plotki, wykluczanie, odtrącanie), werbalna, relacyjna, materialna, cyfrowa (*cyberbullying*), seksualna, fizyczna, groźna przemoc fizyczna i wymuszanie. O zjawisku tym możemy mówić wówczas, gdy proces stosowania przemocy jest długotrwały, ma charakter grupy (obejmuje ofiary, agresorów i świadków), występuje dysproporcja między sprawcą/sprawcami a ofiarą oraz utrzymuje się atmosfera zastraszania w grupie. W polskich szkołach prawie 9% uczniów można uznać za ofiary dręczenia szkolnego, co oznacza, że jeden na jedenastu uczniów jest prześladowany przez kolegów.

W latach 2006/2007-2009/2010 prowadzone były badania ankietowe zachowań warszawskich gimnazjalistów³. W wylosowanej próbie znalazło się łącznie 3000 uczniów z 94 gimnazjów publicznych i niepublicznych (150 klas, w tym 131 klas z gimnazjów publicznych oraz 19 klas z gimnazjów niepublicznych). Dodatkowo do badań włączono blisko 100 wychowanków z kilku warszawskich młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych. Badania przeprowadzono trzykrotnie w każdej z klas: pierwszy pomiar odbył się, kiedy badani byli w pierwszej klasie, następny wykonano po roku, kiedy uczniowie byli w drugiej klasie, a ostatni, gdy ci sami uczniowie byli w III klasie. Przedmiotem badań były cztery grupy zachowań problemowych (ryzykownych) młodzieży, a wśród nich przemoc i zachowania agresywne. Badania potwierdziły, że przemoc fizyczna i psychiczna są najczęściej występującymi zachowaniami agresywnymi wśród gimnazjalistów, równie rozpowszechnionymi, co używanie substancji psychoaktywnych. Na drugim miejscu uplasowały się bójki w szkole a na trzecim – agresja werbalna wobec nauczycieli. Około jedna trzecia uczniów klas trzecich z gimnazjów publicznych i około jedna piąta trzecioklasistów z gimnazjów niepublicznych doświadczała przemocy rówieśniczej, fizycznej lub psychicznej, około raz na miesiąc lub częściej od początku roku szkolnego na terenie swojej szkoły lub w jej pobliżu. Odsetek uczniów doświadczających przemocy fizycznej lub psychicznej zarówno w gimnazjach publicznych, jak i niepublicznych, zmniejszył się o kilka punktów procentowych pomiędzy pierwszym i trzecim rokiem nauki. Wyniki te są zaprezentowane w tabeli nr 1.

3 K. Ostaszewski, A. Rustecka-Krawczyk, M. Wójcik, *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I-III*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2011.

TABELA NR 1

ROZPOWSZECHNIENIE DOŚWIADCZANIA PRZEMOCY FIZYCZNEJ
LUB PSYCHICZNEJ W I, II I III KLASACH GIMNAZJÓW PUBLICZNYCH
I NIEPUBLICZNYCH.

	Klasa I (p – N=2674, np – N=261, ch – N=1343, dz – N=1500) %	Klasa II (p – N=2688, np – N=269, ch – N=1441, dz – N=1492) %	Klasa III (p – N=2705, np – N=285, ch – N=1426, dz – N=1542) %
Gimnazja publiczne (p)	38	36	33
Gimnazja niepubliczne (np)	32	27	26
Chłopcy (ch) (p+np)	46	44	39
Dziewczęta (dz) (p+np)	29	26	26

Udział w bójkach z kolegami w szkole brało 23% trzecioklasistów z gimnazjów publicznych i 18% z gimnazjów niepublicznych. Między pierwszym a trzecim rokiem nauki w gimnazjum zmalała liczba bójek szkolnych zarówno wśród uczniów gimnazjów publicznych (z 33% do 23%), jak i niepublicznych (z 32% do 18%). Około 15% uczniów trzecich klas z gimnazjów publicznych i 6% uczniów z gimnazjów niepublicznych brało udział w bójkach grupowych (z innymi grupami młodzieży), a wynik ten utrzymuje się na takim samym poziomie przez cały czas trwania nauki w przypadku gimnazjów publicznych, natomiast w gimnazjach niepublicznych następuje spadek takich zachowań pomiędzy drugą i trzecią klasą. W rezultacie trzecioklasiści z gimnazjów niepublicznych niemal dwukrotnie rzadziej angażują się w bójki grupowe niż ich koledzy i koleżanki z gimnazjów publicznych (tabela nr 2).

TABELA NR 2

ROZPOWSZECHNIENIE UDZIAŁU W BÓJKACH Z RÓWIEŚNIKAMI
W SZKOLE W I, II I III KLASACH GIMNAZJÓW PUBLICZNYCH
I NIEPUBLICZNYCH (W NAWIASIE PROCENTOWY UDZIAŁ
W BÓJKACH GRUPOWYCH).

	Klasa I (p – N=2674, np – N=261, ch – N=1343, dz – N=1500) %	Klasa II (p – N=2688, np – N=269, ch – N=1441, dz – N=1492) %	Klasa III (p – N=2705, np – N=285, ch – N=1426, dz – N=1542) %
Gimnazja publiczne (p)	33,5 (16)	28 (15)	23 (15)
Gimnazja niepubliczne (np)	32 (8,5)	26 (11)	18 (6)
Chłopcy (ch) (p+np)	52 (23)	44 (22)	36 (20)
Dziewczęta (dz) (p+np)	16 (8)	11,5 (8)	11 (8)

Trzecim najczęstszym po bójkach negatywnym zachowaniem gimnazjalistów jest agresja werbalna w stosunku do nauczycieli. Ponad 25% trzecioklasistów z gimnazjów publicznych i niepublicznych co najmniej raz w roku ubliżyło nauczycielowi, a liczba ta wykazuje tendencję wzrostową wraz z kolejnymi latami nauki. Największy wzrost liczby aktów agresji werbalnej wobec nauczycieli odnotowano między I i II klasą w gimnazjach publicznych (z 20,5% do 26%) oraz między II i III klasą w gimnazjach niepublicznych (z 20,5% do 25,5%). Częściej takie zachowania wykazywali chłopcy niż dziewczęta, ale w obu grupach odnotowano wzrost częstotliwości takich zachowań między I i III rokiem nauki (tabela nr 3).

TABELA NR 3

ROZPOWSZECHNIENIE AGRESJI WERBALNEJ WOBEC NAUCZYCIELI
W I, II I III KLASACH GIMNAZJÓW PUBLICZNYCH I NIEPUBLICZNYCH.

	Klasa I (p – N=2674, np – N=261, ch – N=1343, dz – N=1500) %	Klasa II (p – N=2688, np – N=269, ch – N=1441, dz – N=1492) %	Klasa III (p – N=2705, np – N=285, ch – N=1426, dz – N=1542) %
Gimnazja publiczne (p)	20,5	26	27
Gimnazja niepubliczne (np)	20	20,5	25,5
Chłopcy (ch) (p+np)	22	29	32
Dziewczęta (dz) (p+np)	19	22	23

Do celowego uderzenia lub uszkodzenia ciała przyznało się 14% uczniów pierwszych klas gimnazjów publicznych i 9% pierwszoklasistów z gimnazjów niepublicznych. W skali rozpowszechnienia tego typu zachowań nie odnotowano istotnych zmian między pierwszym, drugim i trzecim rokiem nauki w gimnazjum (tabela nr 4).

TABELA NR 4

ROZPOWSZECHNIENIE CELOWEGO UDERZENIA LUB USZKODZENIA CIAŁA
W I, II I III KLASACH GIMNAZJÓW PUBLICZNYCH I NIEPUBLICZNYCH.

	Klasa I (p – N=2674, np – N=261, ch – N=1343, dz – N=1500) %	Klasa II (p – N=2688, np – N=269, ch – N=1441, dz – N=1492) %	Klasa III (p – N=2705, np – N=285, ch – N=1426, dz – N=1542) %
Gimnazja publiczne (p)	14	13,5	13
Gimnazja niepubliczne (np)	9	10	8
Chłopcy (ch) (p+np)	19	20	20
Dziewczęta (dz) (p+np)	8	6	6

Okolo 12% uczniów trzecich klas z gimnazjów publicznych i niepublicznych przyznało się do noszenia przy sobie niebezpiecznych narzędzi, takich jak nóż czy kastet, a od 2 do 5% uczniów użyło tych narzędzi w celu wymuszenia. Pomiędzy I i II rokiem badania znacząco zwiększyła się liczba uczniów szkół publicznych, którzy przyznawali się do noszenia niebezpiecznych narzędzi (z 10% do 13%), natomiast między II i III rokiem nauki nie odnotowano znaczących zmian w częstotliwości tego typu zachowań (tabela nr 5).

TABELA NR 5

ROZPOWSZECHNIENIE NOSZENIA DO SZKOŁY NIEBEZPIECZNYCH
NARZĘDZI W I, II I III KLASACH GIMNAZJÓW PUBLICZNYCH
I NIEPUBLICZNYCH.

	Klasa I (p – N=2674, np – N=261, ch – N=1343, dz – N=1500) %	Klasa II (p – N=2688, np – N=269, ch – N=1441, dz – N=1492) %	Klasa III (p – N=2705, np – N=285, ch – N=1426, dz – N=1542) %
Gimnazja publiczne (p)	10	13	12
Gimnazja niepubliczne (np)	8,5	13	12
Chłopcy (ch) (p+np)	16	19	20
Dziewczęta (dz) (p+np)	3,5	6,5	5

W trzeciej klasie włączono do badania zachowanie, którym było ośmieszanie lub oczernianie kogoś w internecie lub za pomocą telefonii komórkowej. Do udziału w cyberprzemocy (przynajmniej 1 raz w roku poprzedzającym badanie) przyznało się około 14–15% uczniów trzecich klas gimnazjów publicznych i niepublicznych (tabela nr 6).

TABELA NR 6

ROZPOWSZECHNIENIE CYBERPRZEMOCY W III KLASACH GIMNAZJÓW PUBLICZNYCH I NIEPUBLICZNYCH.

	Klasa I (p – N=2674, np – N=261, ch – N=1343, dz – N=1500) %	Klasa II (p – N=2688, np – N=269, ch – N=1441, dz – N=1492) %	Klasa III (p – N=2705, np – N=285, ch – N=1426, dz – N=1542) %
Gimnazja publiczne (p)	Brak pytania	Brak pytania	15
Gimnazja niepubliczne (np)	Brak pytania	Brak pytania	14
Chłopcy (ch) (p+np)	Brak pytania	Brak pytania	19
Dziewczęta (dz) (p+np)	Brak pytania	Brak pytania	11

W 2013 roku zespół badawczy Fundacji Dzieci Niczyje przeprowadził „Ogólnopolską diagnozę problemu przemocy wobec dzieci” dotyczącą przemocy rówieśniczej. Badanie zostało zrealizowane na reprezentatywnej próbie 1005 uczniów w wieku 11–17 lat. Wyniki badań wskazują, że 59% nastolatków doświadczyło przemocy rówieśniczej, 41% badanych doświadczyło jej w formie przemocy fizycznej, natomiast 28% w formie przemocy psychicznej. Niemal co piąty badany (18%) był ofiarą napaści zbiorowej, a co dziesiąty (11%) ofiarą znęcania, natomiast 10% nastolatków doświadczyło przemocy w związku.⁴

Wyniki międzynarodowych badań nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej HBSC⁵ (ang. *Health Behaviour in School-aged Children*) z 2010 roku potwierdzały dotychczasowy spadek agresji fizycznej, w porównaniu z 2006 rokiem zmniejszył się odsetek uczniów uczestniczących w bójkach, wzrósł natomiast odsetek uczniów z klas V i VI szkoły podstawowej doświadczających dręczenia ze strony rówieśników

4 J. Włodarczyk, *Przemoc rówieśnicza. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2013, nr 12(3), s. 63-81.

5 J. Mazur, A. Małkowska-Szkutnik (red.), *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2011.

(ang. *bullying*) i odsetek przyznających się do dręczenia kolegów. Autorzy badania przyjęli definicję *bullyingu* jako celowego, powtarzalnego i nie-sprowokowanego zachowania agresywnego jednego lub grupy sprawców wobec ofiary z zamiarem skrzywdzenia jej (sprawienia bólu fizycznego, przykrości, poniżenia lub przerażenia jej), najczęściej w obliczu grupy „widzów” z wyraźną nierównowagą sił (niemożnością obronienia się ofiary i poczuciem bezkarności sprawcy)⁶. Ponad połowa uczniów gimnazjum zetknęła się czynnie z taką formą przemocy w szkole oraz z innymi jej rodzajami w ostatnich miesiącach poprzedzających badanie, a nasilenie zjawiska przemocy szkolnej w Polsce przekraczało przeciętny poziom europejski określony dla grupy 28 krajów⁷.

Najnowsze badania wykazują generalny trend wzrostowy. Zgodnie z wynikami badania ankietowego NIK przeprowadzonego w kontrolowanych szkołach w 2014 roku, którym objęto 2359 uczniów, 945 nauczycieli oraz 42 pedagogów, podejmowane w latach szkolnych 2011/2012-2012/2013 działania profilaktyczne szkół i gmin nie doprowadziły do spadku zachowań patologicznych wśród dzieci i młodzieży. Najbardziej powszechnym problemem wychowawczym pozostaje nadal agresja słowna (74%) i fizyczna (58%) skierowana wobec rówieśników oraz osób dorosłych. Skala tych zjawisk znajduje się na poziomie wyższym niż w latach ubiegłych⁸. Ponadto wraz z rosnącym dostępem do nowych technologii informacyjnych pojawiają się nowe formy agresji, takie jak *cyberprzemoc*. Obecnie agresja rówieśnicza przeniosła się częściowo z terenu szkoły do sieci. Młodzież coraz częściej wykorzystuje media elektroniczne do przesładowania nie lubianych osób: nęka je SMS-ami, rozpowszechniania plotki i oszczerstwa na ich temat na internetowych blogach, zamieszcza kompromitujące filmy i zdjęcia, itp.⁹ Z dostępnych danych wynika, że już 21,5% młodych użytkowników doświadczyło przemocy w internecie¹⁰, 19,6% gimnazjali-

6 S. Orłowski, *Szkoła wobec agresji i przemocy*, [w:] *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska (red.), CMPPP, Warszawa 2005.

7 J. Mazur, H. Kołło, *Związek między przemocą rówieśniczą w szkole a samopoczuciem psychicznym uczniów gimnazjum*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2006, nr 14, 80-92.

8 Informacja o wynikach kontroli „Przeciwdziałanie zjawiskom patologii wśród dzieci i młodzieży szkolnej”, NIK, Warszawa 2014.

9 A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska, *Przeciwdziałanie agresji i przemocy w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, ORE Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012.

10 K. Makaruk, S. Wójcik, *EU NET ADB – Badanie nadużywania internetu przez młodzież w Polsce i Europie, Fundacja Dzieci Niczyje*, Warszawa 2012.

stów było sprawcami cyberbullyingu, 6,6% – jego ofiarami, 5,9% pełniło obydwie role: byli zarówno sprawcami, jak i ofiarami, a ponad 35% ofiar wskazuje jako sprawców agresji rówieśników znanych ze świata offline¹¹.

AGRESJA NAUCZYCIELA WOBEC UCZNIA W ŚWIETLE BADAŃ

Oprócz agresji rówieśniczej częstym i niepokojącym zjawiskiem jest również przemoc nauczyciela wobec ucznia. Z badań przeprowadzonych przez Uniwersytet Warszawski na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej¹² wynika, że agresja ze strony nauczycieli utrzymuje się na względnie stałym, wysokim poziomie od 1997 roku: w 2007 roku agresja fizyczna wahała się w granicach od 3,9% do 28,5% w zależności od rodzaju prezentowanego zachowania (trend rosnący: od uderzania przedmiotem w rękę, poprzez szarpanie za uszy, do wyrzucania za drzwi) a agresja werbalna od 16,5% (straszenie ucznia) do 24,9% (używanie obraźliwych słów wobec ucznia).

Badanie przeprowadzone przez CBOS w ramach programu społecznego „Szkoła bez przemocy”¹³, zrealizowane na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie 150 szkół na trzech szczeblach nauczania (szkoły podstawowe, gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne) wykazało, że aż jedna piąta uczniów (20%) została chociaż raz upokorzona przez nauczyciela, podobna grupa (19%) twierdzi, że nauczyciel używał wobec nich obraźliwych słów. Jeden na siedmiu uczniów (14%) był przez nauczyciela straszony, a co dwudziesty (5%) doświadczył z jego strony agresji fizycznej (był szturchany, potrącany lub uderzony), natomiast 13% uczniów doświadczyło wyrzucania za drzwi.

Badania zrealizowane przez Instytut Medycyny Pracy w Łodzi pod kierunkiem dr Jacka Pyżalskiego na losowej próbie ponad 1200 nauczycieli szkół publicznych z całego kraju wykazały, że 30% badanych uważa, że są uczniowie, w stosunku do których kary cielesne wydają się jedyną metodą wychowawczą. Przy czym 15% badanych wyraziło pragnienie, aby taka kara była dozwolona po to, żeby nauczyciel mógł nią postraszyć ucznia. Z kolei 13% przyjmuje możliwość wprowadzenia kary cielesnej, pod warunkiem, że zostaną jednoznacznie określone procedury jej zastosowania.

11 J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Impuls, Kraków 2012.

12 K. Ostrowska, *Zachowania agresywne uczniów. Badania porównawcze 1997-2003-2007*, Warszawa 2007, <http://www.ore.edu.pl/s/274> (08.03.2015).

13 A. Giza-Poleszczuk, A. Komendant-Brodowska, A. Baczek-Dombi, *Przemoc w szkole. Raport 2006 i 2011*, CBOS.

Co dziesiąty nauczyciel uważa brak możliwości stosowania kar cielesnych za jedną z przyczyn problemów z dyscypliną w polskiej szkole, a 8% badanych, pomimo obowiązującego w polskim prawie zakazu stosowania kar cielesnych, daje zdenerwowanemu nauczycielowi prawo do wymierzenia lekkiej kary cielesnej. Ponadto połowa badanych twierdzi, że uczeń powinien się bać nauczyciela, żeby w szkole był porządek, a co czwarty badany uważa, że jedynym sposobem zapanowania nad klasą jest sprawianie wrażenia osoby groźnej i surowej¹⁴. Dane te wskazują, że w polskiej szkole istnieje problem, który wymaga interwencji resortu edukacji.

AGRESJA W SZKOLE W ŚWIETLE PRAW UCZNIĄ

W szkole dzieje się źle, pomimo istnienia szeregu praw ucznia – zespołu obowiązujących norm i przepisów prawnych mających na celu ochronę interesów ucznia oraz regulujących jego funkcjonowanie w szkole. Prawa te są gwarantowane zapisami w takich dokumentach jak Konstytucja, kodeks cywilny, kodeks karny, Ustawa o systemie oświaty, Konwencja o prawach dziecka, Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, przepisy dot. bezpieczeństwa i higieny pracy, a także w ramowym statucie szkoły.

Szczegółowe prawa ucznia określają statuty szkół, przy zachowaniu następujących zasad:

1. Uczeń ma prawo do opieki wychowawczej i warunków pobytu w szkole zapewniających bezpieczeństwo, ochronę przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej oraz ochronę i poszanowanie jego godności osobistej (uczniowie nie mogą być poniżani, obrażani ani ośmieszani przez nauczycieli lub innych uczniów)¹⁵,
2. Uczeń ma prawo do ochrony przed przemocą: „Państwa-Strony będą podejmowały wszelkie właściwe kroki w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej(...)”¹⁶, „Państwa-Strony będą podejmowały wszelkie właściwe działania, aby

14 J. Pyżalski, *Stresory w środowisku pracy nauczyciela*, [w:] *Psychospołeczne warunki pracy polskich nauczycieli*, J. Pyżalski, D. Merecz (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 53-74.

15 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 nr 61, poz. 624).

16 Art. 19 ust. 1 Konwencji o Prawach Dziecka.

dyscyplina szkolna była wprowadzana zgodnie z ludzką godnością dziecka i zgodnie z niniejszą Konwencją¹⁷.

3. Uczeń ma prawo do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem – wszystkie kary, jakie stosuje się w szkole, muszą być zapisane w statucie szkoły i nie mogą naruszać nietykalności osobistej i godności ucznia. Zabronione są kary cielesne, kary o charakterze poniżającym lub ośmieszającym (np. publiczna nagana na apelu szkolnym udzielana przez dyrektora, w obecności wszystkich uczniów). Wyjątek stanowi kara polegająca na skreśleniu ucznia z listy uczniów, której stosowanie zostało dokładniej umotywowane¹⁸.
4. Uczeń ma prawo do ochrony życia prywatnego, rodzinnego i tajemnicy korespondencji – ochronie podlega prywatność uczniów, co oznacza między innymi, że informacje o nich i ich życiu osobistym powinny być traktowane jak poufne. Wszelkie informacje dotyczące życia prywatnego uczniów (sytuacji materialnej, stanu zdrowia, itp.) będące w dyspozycji wychowawcy i innych pracowników szkoły nie mogą być rozpowszechniane. Nauczyciele są zobowiązani do nieujawniania spraw poruszanych na posiedzeniu rady pedagogicznej, które mogą naruszać dobro osobiste uczniów lub ich rodziców, a także nauczycieli i innych pracowników szkoły lub placówki. Powstrzymanie się władzy szkolnej od ingerencji w sferę życia prywatnego jest wyrazem poszanowania godności ucznia, będącego filarem prawa do ochrony przed przemocą¹⁹.
5. Nauczyciel w swoich działaniach dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych ma obowiązek kierowania się dobrem uczniów, troską o ich zdrowie, postawę moralną i obywatelską z poszanowaniem godności osobistej ucznia²⁰.
6. Nauczyciel ma obowiązek bezstronności i obiektywizmu w ocenie i sprawiedliwego traktowania wszystkich uczniów, aby przeciwdziałać dyskryminacji, polegającej na nieuzasadnionym różnicowaniu, uleganiu stereotypom i uprzedzeniom: „Państwa-Strony będą podejmowały właściwe kroki dla zapewnienia ochrony dziecka przed wszelkimi for-

17 Art. 28 ust. 2 Konwencji o Prawach Dziecka.

18 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 nr 61, poz. 624).

19 Art. 43 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425).

20 Art. 4 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425).

mami dyskryminacji lub karania, ze względu na pochodzenie, działalność, wyrażane poglądy lub przekonania religijne rodziców dziecka, opiekunów prawnych lub członków rodziny”²¹.

7. Nauczyciel jest odpowiedzialny za jakość swojej pracy oraz bezpieczeństwo powierzonych jego opiece uczniów²².
8. Statut szkoły określa sposób wykonywania zadań szkoły z uwzględnieniem optymalnych warunków rozwoju ucznia, zasad bezpieczeństwa oraz promocji i ochrony zdrowia oraz warunki pobytu w szkole zapewniające uczniom bezpieczeństwo, ochronę przed przemocą, uzależnieniami, demoralizacją oraz innymi przejawami patologii społecznej²³.

PODSUMOWANIE

Przedstawione dane wskazują na to, że w polskich szkołach występują różnorodne zachowania agresywne, poczynając od wyzwisk, poprzez celowe wykluczanie uczniów z grupy, aż po kradzieże i pobicia. Powszechnym zjawiskiem jest agresja werbalna, występuje również przemoc systematyczna, czyli dręczenie szkolne²⁴. Nasilenie zjawisk związanych z agresją i przemocą w szkołach w ostatnich latach skłania do podejmowania działań, które pomogą nauczycielom rozwiązywać tego rodzaju problemy²⁵.

Zbudowanie szkolnego systemu skutecznie zapobiegającego zachowaniom agresywnym i przemocy jest zadaniem wymagającym czasu i podjęcia wielu kroków, aby nastąpiły znaczące i trwałe zmiany. Podejmowanie prób jest konieczne i już po niedługim czasie może to zaowocować poprawą relacji między uczniami, nauczycielami i rodzicami.

Mając świadomość, że całkowite usunięcie problemu agresji i przemocy ze szkół nie jest możliwe, należy dążyć do sytuacji, w której interwencja wobec takich zachowań będzie natychmiastowa, szybka, zdecydowa-

21 Art. 2 ust. 2 Konwencji o Prawach Dziecka.

22 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 nr 61, poz. 624).

23 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 nr 61, poz. 624).

24 A. Komendant-Brodowska, *Agresja i przemoc szkolna. Raport o stanie badań*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014.

25 *Agresja i przemoc w szkolnych działaniach profilaktycznych. Poradnik metodyczny dla nauczycieli*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2004.

na i profesjonalna, co spowoduje znaczne zmniejszenie liczby tych zjawisk (ograniczy ich rozmiary) i siły (zapobiegnie przeradzaniu się agresji w przemoc)²⁶.

BIBLIOGRAFIA:

1. *Agresja i przemoc w szkolnych działaniach profilaktycznych. Poradnik metodyczny dla nauczycieli*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2004.
2. Art. 19 ust. 1 Konwencji o Prawach Dziecka.
3. Art. 2 ust. 2 Konwencji o Prawach Dziecka.
4. Art. 28 ust. 2 Konwencji o Prawach Dziecka.
5. Art. 43 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425).
6. Art. 4 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425).
7. Borkowska A., Szymańska J., Witkowska M., *Przeciwdziałanie agresji i przemocy w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, ORE Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012.
8. Czerniewska-Koruba E., Koruba K., „Szkoła bez przemocy” program społeczny – przewodnik po dobrych praktykach, Warszawa 2007.
9. Giza-Poleszczuk A. Komendant-Brodowska A. Baczek-Dombi A., *Przemoc w szkole. Raport 2006 i 2011*, CBOS.
10. Informacja o wynikach kontroli *Przeciwdziałanie zjawiskom patologii wśród dzieci i młodzieży szkolnej*, NIK, Warszawa 2014.
11. Komendant-Brodowska A., *Agresja i przemoc szkolna. Raport o stanie badań*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014.
12. Makaruk K., Wójcik S., *EU NET ADB – Badanie nadużywania internetu przez młodzież w Polsce i Europie*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2012.
13. Mazur J., Kołoto H., *Związek między przemocą rówieśniczą w szkole a samopoczuciem psychicznym uczniów gimnazjum*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2006, nr 14, 80-92.
14. Mazur J., Małkowska-Szcutnik A. (red.), *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2011.

²⁶ E. Czerniewska-Koruba, K. Koruba, „Szkoła bez przemocy” program społeczny – przewodnik po dobrych praktykach, Warszawa 2007.

15. Orłowski S., *Szkoła wobec agresji i przemocy*, [w:] *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska (red.), CMPPP, Warszawa 2005.
16. Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M., *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I-III*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2011.
17. Ostrowska K., *Zachowania agresywne uczniów. Badania porównawcze 1997-2003-2007*, Warszawa 2007, <http://www.ore.edu.pl/s/274> (08.03.2015).
18. Ostrowska K., Surzykiewicz J., *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997-2003*, CMPPP, Warszawa 2005.
19. Pyżalski J., *Stresory w środowisku pracy nauczyciela*, [w:] *Psychospołeczne warunki pracy polskich nauczycieli*, J. Pyżalski, D. Merecz (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 53-74.
20. Pyżalski J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Impuls, Kraków 2012.
21. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 nr 61, poz. 624).
22. Włodarczyk J., *Przemoc rówieśnicza. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2013, nr 12(3), s. 63-81.

MALWINA DANKIEWICZ, mgr psychologii UJ, doktorant w Instytucie Psychologii UJ. Członek Zarządu Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego oraz Zastępca Przewodniczącej Oddziału Krakowskiego PTP w kadencji 2012-2015, Przewodnicząca Koła Młodych Psychologów przy Oddziale Krakowskim PTP w kadencji 2012-2015. Zainteresowania naukowe: psychologia agresji, osobowości, edukacji, pamięci i uczenia oraz snu i marzeń sennych. E-mail: malwina.dankiewicz@uj.edu.pl